

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2014

Redactie:
Bert van der Lingen
en Arjan de Haan

JAARBOEK 2014

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2014

Redactie: Bert van der Lingen en Arjan de Haan

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Voorbeelden van eerste-generatiepijpen en een houten pijpje in de vorm van een scheepje, gevonden in Amsterdam. Op de achtergrond scherven van steengoed, majolica en porselein, 1590-1625. (Foto Bert van der Lingen)

Achterzijde omslag: Figurale dubbelwandige pijp met afbeelding van Lodewijk Napoleon, gemaakt in Ruhla, Duitsland. (Foto A.R. de Haan, collectie R.J. de Haan, Hilversum)

ISBN: 978-90-801138-5-5

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Een conflict tussen Bart Pietersz. Valkenburg en Jan Bastiensz. Overwesel, 1722 Bert van der Lingen	9
Kleipijpen van Noël, een belangrijke aanvulling op het assortiment van Gambier Arthur van Esveld	13
Een Jonaspip uit Keulen Ruud Stam	19
Het zeventiende eeuwse merk gekroonde staande leeuw met PS. Goudse of toch Amsterdamse makelij? Ron de Haan	23
Een kleipijp met miniatuur tekeningen in inkt Bert van der Lingen	27
Een bijzondere groep Ottomaanse kleipijpen uit de Levant Arjan de Haan	31
Ottomaanse pijpen in Nederlandse collecties, archieven en als bodemvondst (zeventiende en achttiende eeuw) Bert van der Lingen	39
De productie van kleipijpen in Ruhla (Thüringen) Ron de Haan	55
Samengestelde messing deksels uit Thüringen op pijpen uit Tophane, Ruhla en Schemnitz Arjan de Haan	69
De Belgische export en import van pijpen na de Belgische onafhankelijkheid Ruud Stam	75
Pijprokers op keramiek Wiard Krook	87
Een ‘tobacqy pyp met tin beslaegen’ in een linnenkast in Dokkum, 1604 Bert van der Lingen	93
Is het bijmerk een betrouwbaar dateringsmerk? Ruud Stam	99
De republikeinse held van een vrijwel onbekende Franse pijpenmaker. Met een bijlage over de andere pijpenmakerijen in Straatsburg Ruud Stam, André Leclair en Gilles Kleiber	105
Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625 Bert van der Lingen	111
English summaries	148

Voorwoord

Voor u ligt het tweede jaarboek van de 'PKN, stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Na de publicatie van ons eerste jaarboek hebben we veel positieve reacties ontvangen. Het kostte dan ook weinig moeite om de energie te vinden om dit tweede jaarboek samen te stellen. Naast de positieve reacties hebben we ook opbouwende kritiek ontvangen uit de academische wereld. Dit had vooral te maken met de opmaak van de artikelen en de leesbaarheid. Mede hierdoor ziet U een aantal veranderingen die we hebben doorgevoerd. De belangrijkste aanpassing is het font. Deze is veranderd van Arial naar Helvetica, waardoor de artikelen makkelijker leesbaar zijn en waardoor er meer tekst op een pagina past. Verder is de regelafstand aangepast en hebben alle pagina's headers gekregen. Dit vergemakkelijkt het terugvinden van de bron als artikelen los verwerkt worden. Tot slot zijn nu zo veel mogelijk de afmetingen van de voorwerpen, middels een meetlatje of in de tekst bij de afbeeldingen, weergegeven.

We hebben ook dit jaar getracht zoveel mogelijk variatie aan te brengen in de artikelen en daarbij de Nederlandse vondsten niet over het hoofd te zien. Zo zijn in het jaarboek onder meer bijdragen te vinden van Bert van der Lingen, over een grote en zeer zeldzame groep eerste-generatiepijpen uit Amsterdam, Ron de Haan schrijft over het zeventiende-eeuwse merk gekroonde staande leeuw met TS en Wiard Krook heeft een artikel over pijprokers op zeventiende- en achttiende-eeuwse borden. Bijzondere vondsten uit Nederlandse bodem zijn de Ottomaanse tabakspijpen die door Bert van der Lingen worden beschreven.

Uiteraard treft u ook artikelen aan die over de landsgrenzen gaan. Zo heeft Ruud Stam bijdragen over een bijzondere zeventiende-eeuwse Jonas pijp uit Keulen en over de Belgische export en import van pijpen na de onafhankelijkheid en Arthur van Esveld schrijft over de overname van Noël door Gambier. Ron de Haan heeft verder nog een bijdrage over de pijpenfabricage in Ruhla en Arjan de Haan beschrijft een bijzondere groep kleipijpen uit de Levant.

Wij wensen u veel leesplezier in dit tweede jaarboek van de Stichting PKN,

Arjan de Haan
Bert van der Lingen

Een 'tobacqy pyp met tin beslaegen' in een linnenkast in Dokkum, 1604

Bert van der Lingen

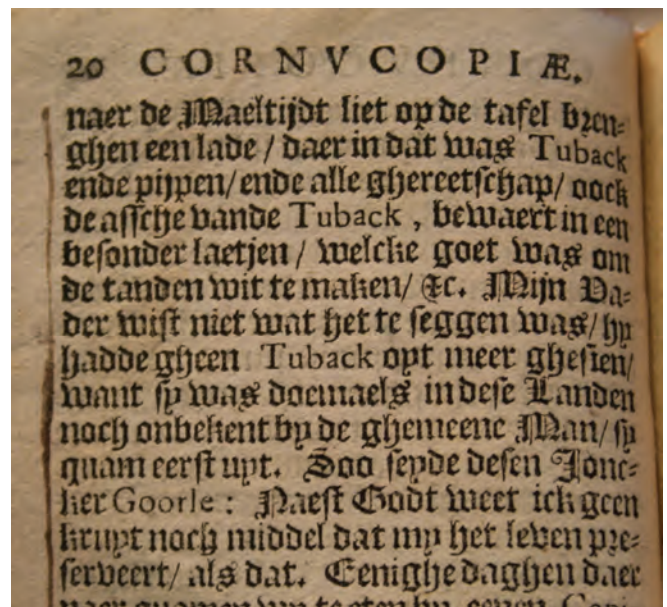
In navolging van de Engelsen begonnen rond 1580 in Holland de eerste pijpenmakers hun ambacht uit te oefenen. Het waren veelal Engelsen die hier hun toevlucht hadden gezocht en met het ambacht begonnen. De tabak was een nieuw product dat nog door weinigen werd gebruikt. In de beginperiode werd het zowel als genotmiddel als medicijn geconsumeerd. Dit blijkt ook uit het aantal eerste-generatie kleipijpen, uit de periode 1580-1620, dat over het algemeen sporadisch wordt gevonden.¹ De verspreiding van tabak begon in de havensteden en verplaatste zich vervolgens naar de grote steden en het platteland.

Ronke Baukes

Op 8 januari 1585 werd schipper Romke Baukes in het burgerboek van Dokkum ingeschreven.² Ene Romcke Baukes wordt daarin genoemd met de toevoeging '*Opt Nieuwe buijren*', in verband met de betaling van gepachte grond van het weeshuis.³ Negentien jaar later, op 23 november 1604, werd de rijke boedelinventaris van de winkelier Romcke Baukes uit Dokkum opgemaakt. Het lijkt erop dat het hier steeds om dezelfde Baukes gaat. In het burgerboek van Dokkum komt namelijk niemand anders met deze, of een daarop gelijkende, naam voor.

Bij het opmaken van de boedelinventaris werd in een kast, met linnengoed en andere huishoudelijk voorwerpen, een '*tobacqy pyp met tin beslaegen*' aangetroffen. Hij werd bijzonder genoeg bevonden om op de lijst met eigendommen te worden bijgeschreven. Baukes had ook een '*Indi-aense*' (Oost-Indische) schaal. Dergelijke voorwerpen zijn zeldzaam, zeker voor vroege boedels in Friesland. De Oost-Indische schaal was vooral bijzonder omdat pas in 1600 de eerste retourschepen vanuit Azië terugkeerden. Baukes had een winkel met de meest uiteenlopende zaken, variërend van zeilgaren tot schrijfpapier en zoethout.⁴ Misschien verkocht hij daar ook wel exotische voorwerpen.

De Oost-Indische voorwerpen, het zeilgaren, de havenstad Dokkum en het beroep van Baukes kunnen aanwijzingen zijn dat hij mogelijk zelf een aantal van deze voorwerpen heeft verzameld. Ongetwijfeld zal hij vanwege zijn beroep als schipper, contacten hebben gehad met personen die zich met de scheepvaart bezighielden. Soms kwam de buitenwereld ook naar Dokkum. Een bijzondere gebeurtenis vond plaats in 1601. Toen werd de lading van vier in Bantam met specerijen geladen Oost-Indiëvaarders, die wegens slecht weer moesten uitwijken naar Ameland, naar Harlingen gebracht. Bevelhebber Pieter Both werd op het kantoor in Dokkum ontboden.⁵ Hieruit blijkt dat er in het noorden ook sporadisch contacten zijn geweest met Oost-Indiëvaarders,

Afb. 1. Detail uit Baers, 1648, p.20.

waardoor culturele uitwisselingen konden plaatsvinden. Er waren ook Dokkumers die de wereldzeeën bevoeren en ongetwijfeld het nodige aan exotische goederen mee terug hadden genomen. Dokkum had toen nog een open verbinding met de zee en was voor een groot deel op de zeevaart georiënteerd. In 1597 vestigde de Friese Admiraliteit zich in de stad en werd de beveiliging van de handelsvaart en de oorlogvoering met Spanje vanuit Dokkum gecontroleerd.⁶

Tabak in het noorden

In 1604, het jaar waarin de boedelinventaris werd opgemaakt, hadden nog maar weinigen zich laten verleiden tot het roken van een pijpje met tabak. Het nieuwe kruid was voor de meesten nog een vreemd product waar men zich niet aan waagde, of het was gewoonweg nog niet voor iedereen beschikbaar. Johannes Baers gaf hierover een fraai verslag. (Afb. 1) Baers werd omstreeks 1580 te Gent geboren. In 1602 werd hij als student ingeschreven bij de theologische faculteit te Leiden. Zijn vader, Paschasius Baers, was in 1590 als predikant in Leeuwarden aangekomen en werd in 1603 beroepen naar Bergen op Zoom.⁷ Johannes reisde in de zomer van 1603 naar Leeuwarden om zijn vader te helpen met zijn verhuizing. In 1648 verscheen zijn werk '*Cornucopiae, dat is: een boeck van allerley materien*' in druk. Hierin verhaalt hij over zijn bezoek aan Friesland en de ontmoeting met de tabak. Vanwege de belangrijke inhoud wordt de passage hier in zijn geheel overgenomen:

'Ick ben van Leyden ende Amstelredamme wederom naer Frieslant gegaen / om mijn Vader / die ondertusschen beroepen was tot Bergen op den Zoom, te helpen verhuysen: maer eer dat wy derwaerts gingen / 't welck was in't jaer 1603, moet ick noch yet van Frieslant verhalen. Mijn Vader ende ick zijn ghegaen op een seecker Dorp / by een Joncker / ghenamt Goorle⁸, wesende een gestudeert ende geleert

Man / die welcke near de Maeltijt liet op de tafel brenghen een lade / daer in dat was was Tuback ende pijpen / ende alle ghereetschap / oock de assche vande Tuback, bewaert in een besonder laetjen / welcke goet was om de tanden wit te maken / Etc. Mijn vader wist niet wat het te seggen was / hy hadde gheen Tuback oyt meer ghesien / want sy was doemaels in dese Landen noch onbekent by de ghemeene Man / sy quam eerst uyt. Soo seyde desen Joncker Goorle: Naest God weet ick geen kruyt noch middel dat my het leven preserveert / als dat.

Eenighe daghen daer naer quamen wy te eten bye enen Capiteyn Iohan vande Kornput⁹ ghenaemt / oock een seer gheleert man / een Philosophus, ende oock een expert Mathematicus, dese hoorende 't gheen mijn Vader verhaelde / dat Joncker Goorle geseydt hadde vande Tubacca, seyde: Dat hy mijn Broeder was / ick woude vast mijn rou-kleeren laten maken / want die man en sal niet langhe leven. Dit waren twee strydende opinien van twee gheleerde mannen.¹⁰

Het ging hier om een nieuw gebruik, dat kennelijk daar nog niet eerder was vertoond en in ieder geval vol verbazing door zijn vader werd aanschouwd. Volgens Johannes had zijn vader, die in 1590 in Friesland kwam, nog nooit tabak gezien omdat die daar toen nog onbekend was bij de 'gewone man'. In die contreien was de tabak wel bekend maar in zeer beperkte mate. De met tin beslagen tabakspijp van Romcke Baukes lag immers nog geen 25 kilometer verder naar het noorden in Dokkum.

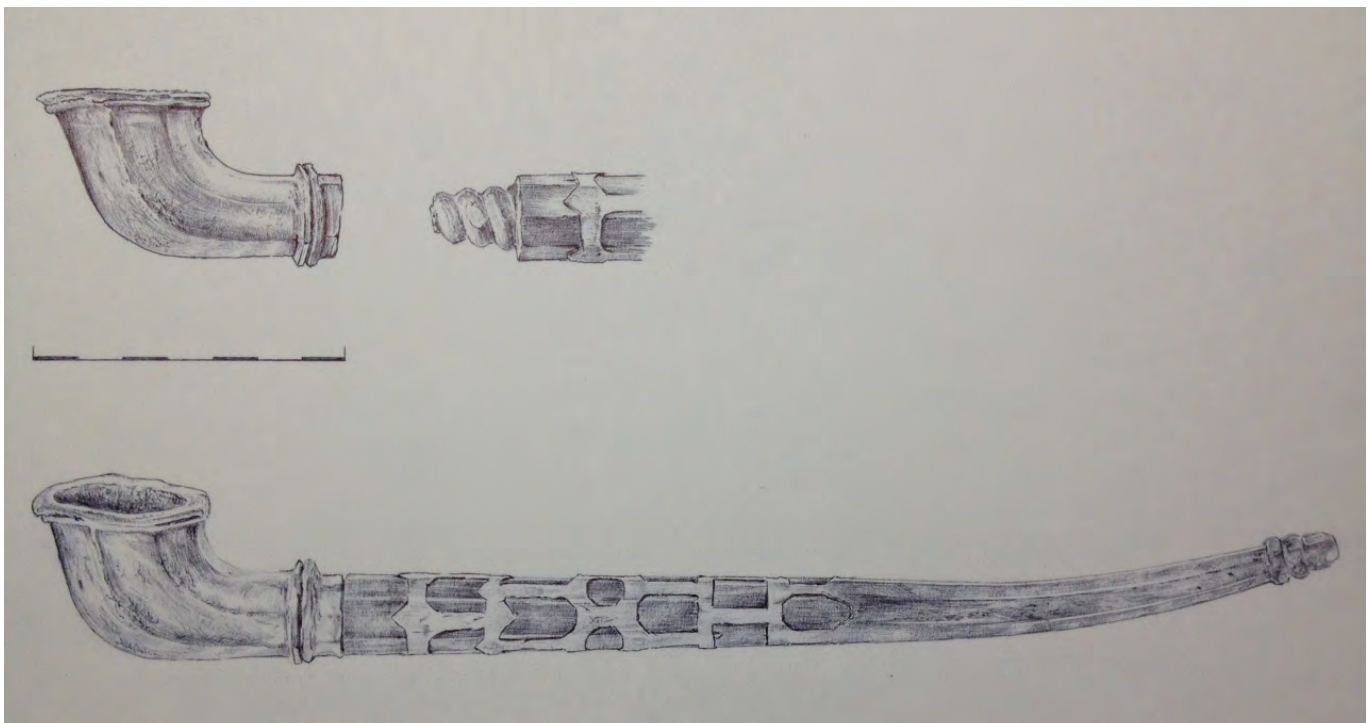
Goorle was een geleerde. Die waren, na de scheepslieden en militairen, degenen die het roken bekender maakten onder het volk. Onder studenten in Leiden was de tabak al

vroeg bekend. De jonker rookte na de maaltijd een pijpje en maakte zijn tanden wit met de as van tabak. Hij wist, naast God, geen ander kruid of middel dat zijn leven zo preserveerde (beschermde of behoedde) als de tabak! Die werd in het begin niet alleen als genotsmiddel gebruikt maar ook als medicijn.

Gezien de medicinale werking die de tabak kreeg toegeschreven, was het kruid en de bijbehorende tabakspijpen vooral bij apothekers te koop. In 1620, dertien jaar na het bezoek van Johannes Baers aan Leeuwarden, was een groot deel van de bevolking al in contact gekomen met de tabak en het werd onder brede lagen van de bevolking gerookt. In dat jaar begonnen Anske Eelkisz en Aefke Ulckes een apotheek in de Torenstraat in Leeuwarden. Aan de gevel hing een koperen uithangbord en in de winkel stond een 'tabacksman', een beeld van een (pijprokende) Indiaan of Moor. Tot hun faillissement in 1625 verkochten ze niet alleen pillen, tabletten, zalven en tincturen, maar ook tabak en tabakspijpen. In de winkel stond daartoe 'Een corff met tabackspiepen'.¹¹ We gaan terug naar de pijp van Baukes en de periode waarin het roken nog als een noviteit werd beschouwd.

Vroege metalen tabakspijpen

Bijzonder was de pijp die Romcke Baukes in 1604 in bezit had zeker, want tot op de dag van vandaag is er niet eerder een dergelijke tabakspijp in een boedelbeschrijving teruggevonden. Vergeleken met de al schaarse kleipijpen zijn metalen pijpen, uit de laat zestiende en het begin van de zeventiende eeuw, zeker een zeldzame verschijning. De enige metalen pijp in een archiefstuk dateert uit 1688 en

Afb. 2. Demontabele pijp met schroefdraad en massief tinnen tabaksketel. Houten steel met tin beslagen. Vindplaats Amsterdam. (Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam. Tekening Stephan Jansen (Nieuwkoop) naar een foto van Wiard Krook)

betreft een koperen tabakspijp uit het Middellandse Zeegebied. Deze pijp werd zo bijzonder geacht dat de eigenaresse hem, toen ze in dat jaar ging hertrouwen, door de notaris liet bijschrijven in een lijst met voorhuwelijks goederen.¹²

Metalen tabakspijpen komen sporadisch ook als bodemvondst aan het licht. Tot op heden zijn er hooguit een tiental van bekend. Het is opvallend dat deze pijpen een eigen vorm hebben, die nog niet gebaseerd is op de bestaande modellen van de dan meer gebruikelijke kleipijpen. Later in de zeventiende en in achttiende eeuw zien we dat juist wel gebeuren en zijn veel vormen van pijpen, uit andere materialen dan klei, gebaseerd op die van kleipijpen. Dit kan betekenen dat deze pijpen vanuit het buitenland werden geïntroduceerd of dat hun vorm werd gekopieerd van pijpen uit het buitenland of misschien wel van andere toen bekende voorwerpen.

In dezelfde periode als Baukes kwam ook de Schaumburger edelman Ludolf von Münchhausen in het bezit van een bijzondere pijp en Peruaanse tabak. Hij verwierf in 1599 in Leipzig *'ein Indianisch Instrument, beneben aufgedrueter guetter Nicotiana auss Peru, Hirdurch zihet man den rauchins Maull, Ist gut wider Catarrhem'*. Hij betaalde daarvoor vier Groschen dat gelijk stond aan het dagloon van een arbeider.¹³ Volgens Hermann ging het hier om een kleipijp. Dat moet dan wel een bijzondere zijn geweest want voor een dagloon kon je meer dan een enkele gewone kleipijp kopen.

De met tin beslagen tabakspijp

De *'tobacqy pyp met tin beslaegen'* van Baukes bestond, zoals de naam al aangeeft, uit een combinatie van tin en een ander materiaal. Het meest voor de hand liggende is dat het hier gaat om hout en tin. Hiervan is in Amsterdam en Rotterdam een vijftal voorbeelden gevonden uit de periode 1590-1615, waaronder een demontabele pijp en een steel. (Afb. 1 en 2) Andere combinaties van materialen zijn (nog) niet bekend. Er zijn ook massief tinnen pijpen bekend met vrijwel hetzelfde ketelmodel als de met tin beslagen pijpen. Mogelijk hebben die dezelfde oorsprong. Bijzonder en opvallend aan deze vroege metalen tabakspijpen is de vorm van de ketel die meestal sterk afwijkt van de gangbare kleipijpen. Hoewel er vanuit kan worden gegaan dat ze in Nederland zijn gemaakt is de herkomst van de vormgeving onbekend.

In 1598 schreef Van Meteren:

*'[de tabak, die]...ghebruycken sy, wat ghedroogt tot poeder, met een silveren ofte steenen ghebacken Pijpen, daer toe eyghentlick ghemaekt ofte ghebacken, van eenen vingher lanck, ende voor in een backsken een half haselnote groot, dat sy met het poeder vullen, ende steken daer het vuer inne met een cole ofte keerse, ende aen d'ander eynde suyghen door het hol Pijpen, den roock daer van int lijf ende mont, ende dien vol van den roock hebbende blasen die weder ten Neusgaten uyt, ende dat so langhe hergaende, tot dat het al uytgebrant is, ende doen dat so dickmael het hun goet dunckt, ende dat heeten sy malcanderen toedrincken, een Pijpe Tabacco.'*¹⁴

Tot nu toe is men er altijd vanuit gegaan dat er, naast kleipijpen, daadwerkelijk zilveren tabakspijpen werden gerookt. Misschien klopt het inderdaad wat Van Meteren schreef, maar het is zeer goed mogelijk dat hij tinnen tabakspijpen bedoelde. In tegenstelling tot tinnen pijpen, zijn vroege zilveren tabakspijpen nooit gevonden.

De grijze kleur van tin wordt veroorzaakt door oxidatie van zowel het tin zelf als van de toegevoegde stoffen. De patina die zo ontstaat is een langzame verkleuring door ouderdom. Een aantal vroege tabakspijpen heeft hierdoor een bronsgoudkleurige gloed waardoor snel de indruk kan ontstaan dat het om messing gaat. Door de inwerking van zuren in de bodem kan tin ook donkerbruin tot bijna zwart verkleuren. De opgegraven pijpen hebben ruim 400 jaar in de bodem doorgebracht. De 'zilveren' tabakspijpen die Van Meteren beschreef waren, als hij ze zelf heeft gezien, exemplaren die op dat moment hooguit een paar jaar oud waren. Als tin nieuw is, is het ondanks toevoegingen, een zilverachtig-wit metaal met een kleur tussen zilver en aluminium. Mogelijk is hier enige verwarring ontstaan?

Vervaardigingstechniek van de pijp van Baukes

De pijp van Baukes is zeer waarschijnlijk van een type zoals op afbeelding 2 en 3. Dergelijke pijpen komen slechts een enkele keer als bodemvondst tevoorschijn omdat het metaal kon worden omgesmolten en hergebruikt voor de vervaardiging van andere voorwerpen. Rond 1600 waren er op beperkte schaal pijpenmakers die kleipijpen vervaardigden. Soms als hoofdberoep, maar in veel gevallen waarschijnlijk nog als nevenberoep. De tinnen pijpen werden elders gemaakt.

Tin was in zuivere vorm nauwelijks giftig en kon daardoor makkelijk gebruikt worden om voorwerpen van te maken die in contact werden gebracht met voedsel en drank. Ook voor de roker was zuiver tin niet schadelijk. Het was zacht waardoor het eenvoudig kon worden bewerkt. Voor de vervaardiging van gebruiksvoorwerpen moesten er wel stoffen toegevoegd worden om het sterker en beter bewerkbaar te maken. Ook werden stoffen toegevoegd om tinpest te voorkomen. Meestal werd lood toegevoegd om het minder bros te maken en door toevoeging van koper, antimoon en bismut werd het harder.¹⁵

Hoewel niet bekend is wie de met tin beslagen pijpen maakten zijn er aanwijzingen dat de messchedenmakers zich hiermee bezig hebben gehouden. Voor het vervaardigen van de tabakspijp (Afb. 2) is namelijk hetzelfde materiaal en dezelfde techniek gebruikt als bij de productie van deze messcheden. Ook de vorm en de decoratie komen sterk overeen. Goubitz beschrijft een groot aantal, voornamelijk Hollandse, houten messcheden uit de laat zestiende eeuw die versierd zijn met gesneden en ingelegd tin.¹⁶ De meeste hiervan hadden een relatie met het leven aan boord van zeeschepen. Dat is interessant omdat deze personen ook de vroegste verspreiding van de tabak en de pijp verzorgden. Een aantal Hollandse messcheden is in Noorwegen opge-

graven en ook in Hamburg en in de Thames in Londen zijn deze gevonden. Gezien hun delicate decoratie zijn ze mogelijk niet voor dagelijks gebruik aangewend.¹⁷ In het artikel van Goubitz wordt ook een achttal in Amsterdam opgegraven messcheden met tin beschreven, waaronder exemplaren met beslag opgebouwd uit horizontale stroken met verticale verbindingen. Alle onderzochte messcheden hebben een opening in de onderzijde waardoor binnengedrongen water kon weglopen. Een drietal van deze messcheden vertoont in lengte en decoratie sterke gelijkenis met de steel van de tabakspijp. Allen hebben tinnen zones met uitgesneden langwerpige, driehoekige en hartvormige motieven.¹⁸ De lengte van deze messcheden is min of meer gelijk aan die van de pijp.

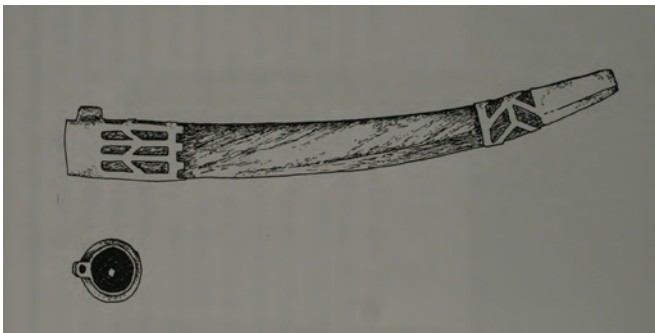
Een in 1863 in de haven van Oslo gevonden exemplaar vertoont de meeste gelijkenis met de steel van de tabakspijp. (Afb. 3 en 4) Deze heeft aan de boven- en onderzijde metalen zones met verticale en diagonale stroken en aan de onderzijde een dicht stuk.¹⁹ De lengte bedraagt 197 mm en is daarmee hetzelfde als die van de steel van de tabakspijp.

Het lijkt dus aannemelijk dat de maker van de tinnen pijp onder de messchedenmakers kan worden gezocht. Gezien hun zeldzaamheid zullen zij deze voorwerpen vrijwel zeker als nevenproducten en op kleine schaal gemaakt hebben. Evenals de kleipijpen werden de tinnen pijpen in vormen gemaakt. Kleipijpen werden echter geperst terwijl bij de metalen pijpen gesmolten tin in een mal werd gegoten. Zodra het tin gestold was kon het uit de mal verwijderd worden. Na

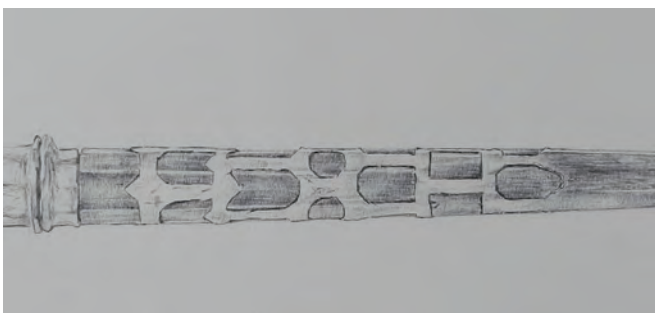
afwerken van de gietranden was het voorwerp min of meer klaar voor gebruik.

Gietmal met eindproduct

Onlangs is, in grond afkomstig uit Amsterdam, de helft van een leistenen gietmal en een afgietsel uit diezelfde mal gevonden. (Afb. 5, 6) Vergelijkbare voorwerpen zijn niet bekend en het oorspronkelijke gebruik van het gegoten voorwerp is niet duidelijk. Het is echter verleidelijk hier te speculeren aan de hand van gelijkenissen met de messcheden en de met tin beslagen tabakspijpen. Ook dringt zich een vergelijking op met delen van Ottomaanse pijpen. Het afgietsel vertoont gelijkenis met de onderzijde van een messchede, maar ook met het mondstuk van een tabakspijp. De kraag of manchete heeft lobben zoals we die ook zien bij Ottomaanse manchete pijpen. Het daaruit stekende steeltje, dat naar onder toe smaller wordt, heeft een diameter van 5 mm. Naar boven toe zijn rechthoekjes uitgesneden zoals die te zien zijn op de messcheden en op de tabakspijp. In het tinnen voorwerp steekt een houten steel waarin een opening is gemaakt. De messcheden hadden allemaal een opening aan de onderzijde voor de afvoer van water. Bij de tabakspijp is dit het rookkanaal. In het tinnen deel steekt een rond en hol gemaakte steel waar het tin omheen gegoten is. Daarna werden de rechthoekige openingen gesneden. De rand van het voorwerp is boven de openingen recht afgesneden. Het is dus een interessante vraag of deze mal iets met de beschreven soort pijpen of met de messcheden te maken heeft. Nader onderzoek kan hier mogelijk meer duidelijkheid over geven.

Afb. 3. Messchede met twee zones met met verticale en diagonale stroken. (Uit: Goubitz, 2009, p. 25, afb. 22b)

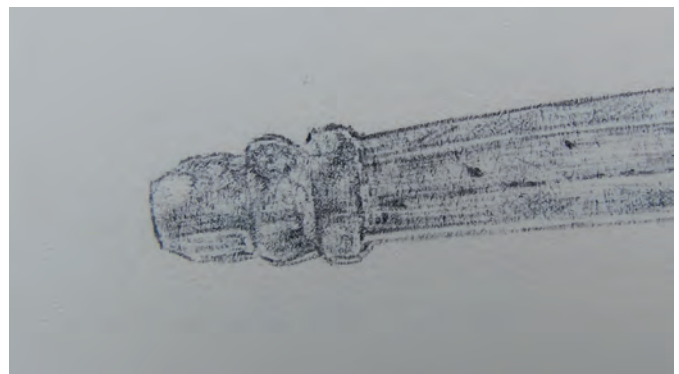
Afb. 4. Steelfragment van de met tin beslagen pijp. (Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam. Tekening Stephan Jansen (Nieuwkoop) naar een foto van Wiard Krook)

Afb. 5. Gietmal van leisteen met afgietsel. (Foto Bert van der Lingen)

Afb. 6. Afgietsel met ingestoken doorboorde hout. (Foto Bert van der Lingen) en mondstuk van de pijp op Afb. 2. (Tekening Stephan Jansen (Nieuwkoop) naar een foto van Wiard Krook)

Noten:

- 1 Een uitzondering op deze regel vormt een grote groep eerste-generatiepijpen uit Amsterdam, die elders in dit Jaarboek wordt beschreven.
- 2 Burgerboek Dokkum, 1574-1798. (<http://www.sneuperdokkum.nl/dokkumburgerboek.htm>)
- 3 R. Tolsma, Grondpachten aan het weeshuis te Dokkum (1585-1808). (<http://hvnf.nl/index/weeshuis.html>)
- 4 Nedergerecht Dokkum (Fr.) inv. nr. 110. (RA.1163) Inventarisatieboek, 1604-1608. fiche 1 (CBG, Den Haag), boedelinventaris Romcke Baukes, Dokkum, 23-11-1604. Vriendelijke mededeling van Adri van der Meulen en Paul Smeele, 22-02-2013.
- 5 Admiraliteit in Friesland - Dokkum 1601. Notulen- en resolutieboek van het zoekantoor voor convoyen en licenten. (<http://home.wanadoo.nl/mpaginae/Admiraliteit1601/adm1601s.htm>)
- 6 Dokkum: Wikipedia.
- 7 Visscher en Van Langeraad, 1907, p. 290-291.
- 8 Deze familienaam komt niet voor in De Nederlandse Familienamenbank van het Meertens Instituut.
- 9 Johan van den Kornput (Breda 1542 - Groningen 1611) was een Nederlandse militair tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Hij is vooral bekend van zijn verdediging van Steenwijk in 1580 en 1581. Hij was onder meer actief in de vestingbouw. Hij ontwierp verschillende vestingwerken voor de vesting bij Delfzijl. Van 1581 tot zijn dood in 1611 was hij in dienst van de Friese stadhouder Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg. (Bron: Wikipedia)
- 10 Baers, 1648, p. 19-20.
- 11 M.H.H. Engels, 2006, Website: <http://home.wanadoo.nl/m.bourgonjen/Apotheek/apotheekAE.htm>). Het archiefstuk bevindt zich in het Historisch Centrum Leeuwarden: inventarisatieboek Y 28, blz. 1-29, 21-11-1625.

- 12 Zie het artikel 'Ottomaanse pijpen in Nederlandse collecties, archieven en als bodemvondst (zeventiende en achttiende eeuw)' elders in dit Jaarboek en Van der Lingen, 2012, p. 61-74.
- 13 Hermann, 2009.
- 14 Meteren, 1608, (19e boek, 1598), folio 168v.
- 15 Website B. Huijsdens: <http://www.tin.tollernet.nl/tinalg.htm>.
- 16 Goubitz, 2009, p. 13-28.
- 17 Goubitz, 2009, p. 14.
- 18 Goubitz, 2009, p. 15, afb. 3, p. 20, afb. 12 en p. 25, afb. 22b.
- 19 Goubitz, 2009, p. 25, afb. 22b.

Literatuur:

- Baers, J., 1648. *Cornucopiae, dat is: een boeck van allerley materien. Seer leersaem en aengenaem om lesen, voor alle liefhebbers van vreemde ende fraye dingen. Gemaect ende t'samen gebracht door Joannem Baers, oudt-kercken-dienaer.* Amsterdam.
- Goubitz, O., 2009. '16th-century sheaths for kortjan sailor's knives and snellebek marlinespikes', in (H. Clevis, ed.) *Medieval Material Culture. Studies in honour of Jan Thijssen.* Spa Editors, Zwolle, p. 13-28.
- Lingen, B. van der, 2012. 'Seventeenth and eighteenth-century Ottoman smoking pipes in the Netherlands', *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, Vol. 5, p. 61-74.
- Hermann, M., 2009. *350 Jahre Blauer Dunst in Augsburg, Tabakspfeifen aus Archäologischen Ausgrabungen.* Augsburg.
- Meteren, E. van, 1608. *Commentarien ofte Memorien van-den Nederlandschen Staet, Handel, Oorloghen ende Geschiedenissen van onsen tyden, etc. Mede vervattende eenige haerder ghebueren handlinghen. [...] Schotland, buyten Dansijck.*
- Visscher, H. en L. A. van Langeraad, 1907. *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 1.* Utrecht.

Een 'tobacqy pyp met tin beslaegen' in een linnenkast in Dokkum, 1604 / A 'tobacco pipe with pewter binding' in a wardrobe in Dokkum, 1604 Bert van der Lingen

When preparing the estate inventory of Romke Baukes of Dokkum (Frisia) in 1604, a tobacco pipe with pewter binding was found in a wardrobe. Baukes also owned an East Indian dish. These objects are very rare for early estates in the northern part of the country. The East Indian dish was special because it was only in 1600 that the first ships returned with merchandise from Asia. Baukes owned a shop and maybe he also sold exotic goods. In 1604 only a few people smoked tobacco. Clay pipes were available in small numbers but wooden pipes with pewter were extremely rare especially in this part of the country. In 1603 a reverend from the city of Leeuwarden, close to Dokkum, seeing a tobacco pipe for the first time, said he had never seen anyone smoking tobacco nor had he seen a pipe before. Tobacco was expensive or it was simply not yet available to everyone.

A comparable pipe to the one in the estate inventory, with a wooden stem with pewter binding and a solid pewter tobacco bowl, was found in Amsterdam during archaeological excavations. According to Dutch historian Van Me-teren (1598) tobacco was smoked in baked clay pipes and in silver pipes. Did he mistakenly mean pewter pipes which had a silver coloured appearance? Several early knife sheaths have similar pewter bindings as the excavated tobacco pipe. The resemblance is striking and perhaps the pipes were made in the same workshops as the knife sheaths. The pewter parts were made in moulds. In Amsterdam half of a slate casting mould and a finished product from the same mould was found. Similar objects are not known, and the original use of the moulded article is not clear. However, it is tempting to speculate on the basis of similarities with the knife sheaths and the pipes here. It is an interesting question whether this mould has something to do with the type of pipes described here or with knife sheaths. Further research may provide more clarity here.

